

SOCIALINIO DARBUOTOJO NUOSTATOS Į ASMENŲ SU PROTO NEGALIA SEKSUALUMĄ

Tomas Virbalis, Asta Venckienė

Klaipėdos valstybinė kolegija

Anotacija. Straipsnyje atskleidžiamos socialinio darbuotojo nuostatos į asmenų su proto negalia seksualumą. Aptariama seksualumo samprata, visuomenės požiūris į proto negalią turinčių asmenų seksualumą. Analizuojama fiziologinių poreikių patenkinimo reikšmė. Atskleidžiamos socialinių darbuotojų nuostatos apie proto negalią turinčių žmonių seksualumo ugdymą. Straipsnyje aptariama, kokios seksualumo valdymo problemos kyla proto negalią turintiems asmenims ir kaip socialinis darbuotojas gali padėti sprendžiant žmonių su proto negalia seksualumo valdymo problemas. Asmenys, turintys proto negalią, yra vieni labiausiai pamirštų, ir jų žmogiškasis orumas yra dažniausiai pažeidžiamas. Su jais yra netinkamai elgiamasi, nesirūpinama. Pastarieji lieka nuskriausti daugelyje sričių, įskaitant būstą, švietimą, užimtumą ir seksualumą. Nepaisant tokios socialinės neteisybės, istoriškai socialinio darbo profesija parodė minimalų susirūpinimą šiais gyventojais. Asmenų, turinčių negalią, seksualumo ugdymas pastaruju metu vis dažniau mokslininkų dėmesio susilaukianti tema, tačiau pastebima, kad pagrindinis dėmesys išlieka seksualumo ugdymo proto negalią turinčių asmenų populiacijoje, nes atsiremama į proto negalios sudėtingumą. Todėl seksualumo ugdymo problematika tampa pagrindinių užsienio mokslininkų diskusijų ir tyrinėjimų objektu. Iš straipsnyje analizuotos mokslinės literatūros galima apibendrinti, kad žmonės su proto negalia turi seksualinių poreikių, norų ir troškimų. Jie dažnai mano, kad seksualumas yra sudėtingas dalykas, o visuomenėje vis dar vyraujančios stigmos dėl proto negalią turinčių asmenų seksualumo, laikomos viena iš kliūčių, neleidžianti užtikrinti asmenų seksualinių teisių, taip pat seksualumas yra laikomas proto negalią turinčių asmenų kokybinio gyvenimo išraiška ir vienas iš poreikių, su kuriuo socialiniai darbuotojai turėtų būti susipažinę ir žinoti, kaip spręsti su seksualumu susijusius klausimus. Užsienio mokslininkai, kaip vieną iš pagalbos priemonių proto negalią turintiems asmenims tenkinant fiziologinius poreikius, siūlo socialinių darbuotojų įsitraukimą ir šių asmenų ugdymą apie seksualumą / intymumą, galimas kilti rizikas, santykių kūrimą ir pan. Pastebėta, kad seksualumo ugdymas turėtų būti pradedamas dar švietimo įstaigose, kaip vienas iš lytiškumo ugdymo aspektų. Galima teigti, kad labai reikia, jog socialiniai darbuotojai įgytų žinių ir įgūdžių, kad padėtų asmenims, turintiems proto negalią ir jų šeimoms seksualinio švietimo ir konsultavimo srityje.

Reikšminiai žodžiai: Asmuo su proto negalia; seksualumas, seksualumo ugdymas, socialinis darbas.

Įvadas

Temos aktualumas. Asmenų su proto negalia seksualumas – jautri tema. Lietuvos mokslininkai ir praktikai (Jankauskaitė, Auškalnytė, 2021; Kandratavičienė, 2015) yra atlikę nedaug tyrimų, bet juose atskleidžiamas seksualumo poreikio buvimas. Asmenų, turinčių proto negalią, seksualumas dažnai stigmatizuojamas. Net ir vykdant asmenų, turinčių proto negalią, integraciją, seksualumo aspektas dažnai Lietuvoje apeinamas, o integracijos procesas suvokiamas tik kaip asmens, turinčio proto negalią, integravimas į socialinį gyvenimą. Gajus visuomenės požiūris, kad proto negalią turintieji negali turėti troškimų susijusių su seksualumu.

Asmenys, turintys proto negalią, yra vieni labiausiai pamirštų ir jų žmogiškasis orumas yra dažniausiai pažeidžiamas. Su jais yra netinkamai elgiamasi, jais nesirūpinama, pastarieji lieka nuskriausti daugelyje sričių, įskaitant būstą, švietimą, užimtumą ir seksualumą. Daugelis asmenų, turinčių proto negalią, visame pasaulyje išlieka atskirti institucinėse aplinkose ir jiems teisiškai draudžiama išreikšti savo pagrindinę žmogaus egzistavimo varomąją jėgą, t. y. seksualumą. Tai jau viena iš pagrindinių diferenciacijos sukeltų įtampų, kuri proto negalią turintiems asmenims kelia vidinę sumaištį. Ši

seksualumo užgniaužimo strategija kelia sudėtingas žmogiškąsias problemas ne tik pačiam asmeniui su proto negalia, bet ir jo artimai aplinkai, šeimos nariams, taip pat socialiniams darbuotojams. Nepaisant tokios socialinės neteisybės, istoriškai socialinio darbo profesija parodė minimalų susirūpinimą šiais gyventojais.

Asmenų, turinčių negalią, seksualumo ugdymas pastaruju metu vis dažniau mokslininkų dėmesio susilaukianti tema, tačiau pastebima, kad pagrindinis dėmesys išlieka seksualumo ugdymo proto negalią turinčių asmenų populiacijoje, nes atsiremama į proto negalios sudėtingumą. Todėl seksualumo ugdymo problematika tampa pagrindinių užsienio mokslininkų diskusijų ir tyrinėjimų objektu.

Tyrimo problema. Analizuojant ir siekiant apibrėžti seksualumo sampratą asmenų su proto negalia gyvenime, vadovautasi šių mokslininkų darbais: Tennile, Solomon, Bohman (2014); Wingez-Yanes (2014); Linton, Rueda (2014); Gomez (2012); McKenzie (2012); Tamas et al. (2019); Peta (2017; 2018); Tuter-Guven, Isler (2015). Aptariant seksualumo ugdymo problemas asmenų su negalia gyvenime svarbūs šių mokslininkų darbai: Frawley, Wilson (2016); Hayashi, Arakida, Ochasi (2016); Linton, Rueda (2014); East, Orchard (2014); Nguyen et al. (2016); Haynes (2016); Pownall, Jahoda, Hastings (2012);

Tamas et al. (2019). Socialinių darbuotojų vaidmenis sprendžiant asmenų su negalia seksualumo problemas tyrinėjo šie mokslininkai: Bolen, Rueda, Linton (2018); Uehara et al. (2015); McDaniels, Fleming (2016); Barnard-Brak et al. (2014); Rueda et al. (2017); Rueda, Linton, Williams (2014); Ballan, Freyar (2017); Tutar-Guven, Isler (2015); Meaney-Tavares, Gavidia-Payn (2012); Weiner (2012). Taigi kyla probleminis klausimas: Kokios yra socialinių darbuotojų nuostatos į asmenų su proto negalia seksualumą? Kaip jos susiformuoja?

Tyrimo tikslas – atskleisti socialinių darbuotojų nuostatos į asmenų su proto negalia seksualumą.

Tyrimo objektas – socialinio darbuotojo nuostatos į asmenų su proto negalia seksualumą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti seksualumo reikšmę asmenims su proto negalia.
2. Išryškinti socialinių darbuotojų vaidmenį valdant asmenų su proto negalia seksualumą.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė.

Seksualumo samprata

Žmogaus, vyro ir moters abipusis žavesys kyla iš gyvybės ilgesio gelmės (Vaitoška, 2021). Žmogiškoji egzistencija paremta seksualumu apima pagrindinius mąstančios būtybės patirties aspektus. Seksualumas yra svarbus emocinio asmenybės segmento aspektas, turintis biologinę, fizinę, psichinę, dvasinę, socialinę, etinę, religinę, kultūrinę ir emocinę pusę ir išsivystantis per socializaciją, fizinį kontaktą. Seksualumo apibrėžimas labiau naudojamas apibūdinti, kas yra žmogus, o ne tai, ką jis daro (Daley ir Mason, 2019). Kaip žmogaus poreikį, seksualumą, galima analizuoti platesniu ir siauresniu kontekstu (1 pav.).

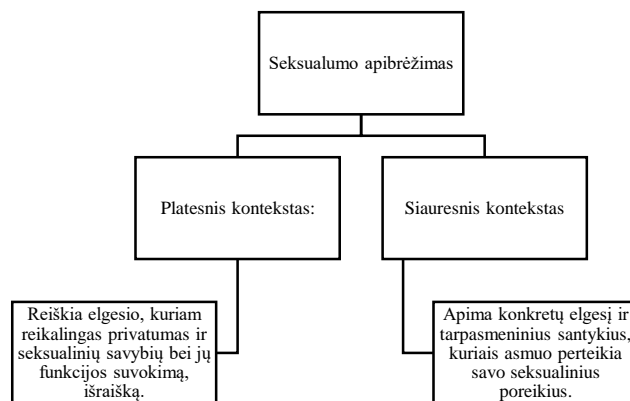
Christopher CH Cook (2018) teigia, kad seksualumas apima fizinį, socialinį, psichologinį ir dvasinį patyrimą, o tai yra natūralu, nes kyla iš pačios žmogaus esmės bei apima biologinę, psichologinę ir socialinę plotmę. Pasak Mark A. Levand ir Karen Ross (2021), žmogus yra taip stipriai veikiamas seksualumo, kad jis turi būti laikomas vienu iš veiksnių, suteikiančių kiekvieno žmogaus gyvenimui egzistencinę esmę.

Disciplininis, holistinis mąstymas apie žmogų bei krikščioniškoji filosofinė mintis iškelia žmogaus materialaus ir nematerialaus pradų vientisumą, žmogiškieji kūniški ir dvasiniai poreikiai yra vienodai reikšmingi (Kandratavičienė, 2015). Šie poreikiai yra žmogaus orumo sudedamoji dalis. Mąstančios būtybės, žmogaus socialiniai, dvasiniai, fiziologiniai, seksualiniai poreikiai yra kylantys iš pastarojo prigimties. Svarbiausia yra suprasti, kad žmonės turi vienodą orumą, kuris yra įgimtas ir

kartu proto negalią turinčius asmenis privaloma vertinti kaip sveikus asmenis, nepamirštant jų seksualumo aspekto, suteikiant jiems tokią pat pagarbą, kaip ir bet kuriam kitam asmeniui (Fernandes ir Fernandes, 2014).

Šiandieninė nuomonė apie proto negalią turinčius asmenis nusako, kad kiekvienam individui turi būti užtikrinama teisė į draugystę, meilę, seksualinę raišką kaip fundamentinį dalyką, kuris kyla iš žmogiškosios orumo sampratos (Kandratavičienė, 2015). Seksualumas yra daugialypis išsiskleidžiantis ir vėl sueinantis į tą pačią, t. y., žmogaus orumą. Žmogiškieji poreikiai yra būti mylimam ir priimtam, parodyti ir priimti meilę, jaustis vertinamam ir patraukliam (Fernandes ir Fernandes, 2014). Visa tai yra susiję ne tik su anatominiu ir fiziologiniu buvimu, bet ir su seksualumo pažinimu, įsitikinimais bei požiūriais ir vertybėmis. Proto negalią turinčių asmenų seksualumas yra suprantamas ne tik kaip lytiniai santykiai, bet ir kaip įgalinantis socializacijos veiksnys dėl lyties, fizinio brendimo ir kūno įvaizdžio.

Individo seksualinis pradus yra esminis asmens aspektas, vadinasi, ir žmogaus su negalia meilės troškimas yra toks pat svarbus, kaip ir bet kokio kito žmogaus ir turime vadovautis lygiateisiškumo principais (Fernandes ir Fernandes, 2014). Šiandien vyrauja negatyvi visuomenės nuostata, kad žmogus su proto negalia neturi teisės seksualiai santykiuoti, juolab kurti šeimą (Kandratavičienė, 2015). Skirtingi negalios tipai daro įtaką seksualumo nuostatai, nors ir žmonės turi vienodą ir įgimtą orumą (Tennille, Bohrman ir kt., 2021).

1 pav. Seksualumo apibrėžimas

(Šaltinis: sudaryta autorių, vadovaujantis Lucas ir Fox, 2018; Willoughby, 2017)

Apibendrinant galima teigti, kad seksualumas yra pagrindinis viso gyvenimo būti žmogumi aspektas ir apima seksą, lytinę tapatybę ir vaidmenis, seksualinę orientaciją, erotika, malonumą, intymumą ir dauginimąsi. Seksualumas

patiriamas ir išreiškiamas mintimis, fantazijomis, troškimais, įsitikinimais, požiūriais, vertybėmis, elgesiu, praktika, vaidmenimis ir santykiais. Nors seksualumas gali apimti visus šiuos aspektus, ne visi jie visada patiriami ar išreiškiami. Galima teigti, kad žmogaus seksualumas apima asmenų seksualines žinias, įsitikinimus, nuostatas, vertybes ir elgesį. Įvairūs jos matmenys apima įvairius aspektus: seksualinio atsako sistemos anatomiją, fiziologiją ir biochemiją, tapatybę, orientaciją, vaidmenis ir asmenybę, mintis, jausmus ir santykius. Seksualumui poveikį daro etiniai, dvasiniai, kultūriniai ir moraliniai iššūkiai. Žmonės su proto negalia turi seksualinių poreikių, norų ir troškimų. Jie dažnai mano, kad seksualumas yra sudėtingas dalykas, o visuomenėje vis dar vyraujančios stigmos dėl proto negalią turinčių asmenų seksualumo laikomos viena iš kliūčių, neleidžiančių užtikrinti asmenų seksualinių teisių.

Proto negalią turinčių asmenų fiziologiniai poreikių patenkinimo svarba

Analizuojant proto negalią turinčių asmenų fiziologinius poreikius ir jų patenkinimo reikšmę seksualumo valdymo kontekstu, būtina atsižvelgti į Maslow sukurtą asmens poreikių hierarchiją. Maslow poreikių vertinimo skalės yra vertybėmis pagrįstas požiūris į mokymosi negalią turintiems žmonėms skirtų paslaugų rezultatų įvertinimą ir yra tvirtai įsišaknijęs socialinio pagrįstumo idėjomis. Maslow humanistinis požiūris pasiūlė, kad visi žmonės vienodai stengiasi patenkinti savo poreikius – nuo pagrindinių fiziologinių poreikių iki saugumo, priklausymo, savigarbos ir to, ką Maslow apibūdino kaip „savęs aktualizavimą“ arba augimą (Ljubičić ir kt., 2019).

Remdamiesi pateiktu Maslow modeliu, galima manyti, kad *fiziologiniai poreikiai* yra pagrindiniai žmogaus gyvenimo palaikymo poreikiai. Šie poreikiai apima maistą, pastogę, drabužius, poilsį, orą, vandenį, miegą, seksą ir pan. Jie yra žemiausiame poreikių hierarchijos lygyje, nes jiems teikiama pirmenybė prieš visus kitus individualius poreikius. Kol šie pagrindiniai fiziologiniai poreikiai nebus patenkinti reikiamu mastu, kiti poreikiai nemotyvuoja asmens. Analizuojant proto negalią turinčių asmenų seksualumą galima rasti įvairių tyrimų, kuriais bandoma paaiškinti asmenų elgseną. D. J. Bernert ir R. J. Ogletree (2013) aprašė dažniausiai pasitaikančius moterų, turinčių proto negalią, seksualinį elgesį, nustatydami, kad dauguma įvertintų moterų nebuvo seksualiai aktyvios, o tos, kurios buvo aktyvios, turėjo išskirtinai heteroseksualius santykius. Tyrimas taip pat parodė, kad pagrindiniai neigiami seksualumo suvokimai buvo susiję su pirmojo lytinio akto

baime, taip pat su neigiamų pasekmių baime ir malonumo nebuvimo suvokimu. R. Kijak (2013) nustatė, kad žmonės su proto negalia pasižymi didesniu autoerotiniu elgesiu palyginti su bendra populiacija.

Socialiniai poreikiai, apimantys tokius dalykus kaip meilė, seksualumas ir intymumas bei priklausymas nuo kažko / kažkam, poreikių hierarchijoje užima trečiąją vietą. Būdamas ryškiausias XX amžiaus psichologas, A. Maslow pasiūlė, kad žmogus nori priklausyti vienai ar kitai grupei, nepriklausomai nuo to, ar šios grupės yra didelės, ar mažos.

Atsižvelgiant į Maslow poreikių hierarchiją galima pastebėti, kad seksualumas gali būti priskiriamas ne tik kaip pagrindinis fiziologinis poreikis, tačiau gali būti suvokiamas ir kaip socialinis poreikis. Proto negalią turintys asmenys, kaip ir sveiki asmenys, turi tuos pačius poreikius, kurių patenkinimas leidžia bręsti jiems kaip asmeniui, kartu ir jausti pasitenkinimą savo gyvenimu. Vėliau humanistiniai mąstytojai, tokie kaip C. Rogersas (1951), teigė, kad psichologiniai ar elgesio sunkumai gali būti suprantami kaip į tikslą nukreiptas bandymas patenkinti šiuos poreikius.

Seksualumas yra svarbi buvimo žmogumi savybė. Iš esmės tai retai ginčijama nuomonė tiems, kurie gyvena be negalios, kurie gali gyventi turėdami galimybę laisvai reikštis ir mėgautis seksualiniu gyvenimu, o proto negalią turintiems asmenims seksualumas išlieka problemiška sritimi (Darragh ir kt., 2017). M. Brown ir E. Mccann (2018) analizuodami proto negalią turinčių asmenų seksualumą bei jo valdymą taip pat atkreipia dėmesį, kad seksualumo tematika ir proto negalią turinčių asmenų sąsajos vis dar stigmatizuojamos.

Kaip žmonės elgiasi su savo seksualumu, labai priklauso nuo socializacijos procese kuriamo seksualumo įvaizdžio, vertybių, normų ir įsitikinimų. Seksualumas gali būti pasitenkinimo ir malonumo šaltinis, skatinantis gerovę ir net asmeninį tobulėjimą, pasireiškiantį specifinių kompetencijų įgijimu (Black, Kammes, 2019).

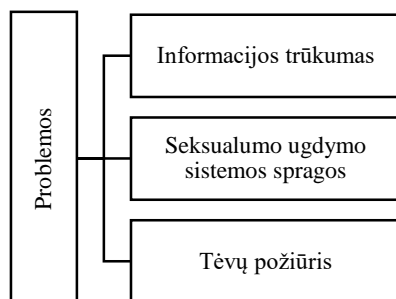
Apibendrinant galima teigti, kad proto negalią turinčių asmenų fiziologiniai poreikiai yra tokie pat, kaip ir sveikų žmonių, tačiau galima išvelgti, kad proto negalią turinčių žmonių fiziologiniai poreikiai susiję su seksualumo valdymu, intymumu yra sunkiau patenkinami dėl vyraujančios stigmos visuomenėje apie negalią turinčių asmenų seksualumą bei pačios negalios nulemtų veiksnių. Tačiau būtina pabrėžti, kad asmenims su proto negalia fiziologinių poreikių patenkinimas yra siejamas ne tik su pagrindiniu asmens poreikių patenkinimu, malonumo jausmu, bet ir su socialinių poreikių tenkinimais. Remiantis Maslow poreikių

hierarchija, galima pripažinti, kad proto negalia turintys asmenys nepatenkinę pagrindinių fiziologinių poreikių, negali patenkinti ir kitų poreikių, o tai daro poveikį jų gyvenimo kokybės prastėjimui, asmens vystymosi trikdžiams. B. Hoglund, M. Larsson (2019) kaip vieną iš pagalbos priemonių proto negalią turintiems asmenims, tenkinant fiziologinius poreikius, siūlo socialinių darbuotojų įsitraukimą ir šių asmenų ugdymą apie seksualumą / intymumą, galimas kilti rizikas, santykių kūrimą ir pan. Vertinant šių priemonių taikymo naudą nustatyta, kad jos padeda proto negalią turintiems asmenims priimti teisingesnius sprendimus dėl bendravimo santykių kūrimo ir lytinių santykių. Taip pat padeda spręsti dėl negalios kylančio vienišumo jausmo problemą.

Asmenų, turinčių proto negalią, seksualumo ugdymo aspektai

Išanalizavus Brown ir Mccann (2018), Frawley, Wilson (2016) tyrimo duomenis, pastebima, kad vertinant seksualumo ugdymo problemas, jos nėra aiškiai apibrėžiamos, o pagrindinis dėmesys skiriamas proto negalią turinčių asmenų seksualumo ugdymo stokai. Nors identifikuoti ir aiškiai apibrėžti problemas yra sudėtinga, tačiau galima išskirti pagrindines problemas, kurios yra minimos mokslininkų tyrimų ataskaitose (2 pav.).

Identifikuojama labai daug problemų, susijusių su asmenų, turinčių proto negalią, seksualumo ugdymu. Viena iš tokių – *informacijos trūkumas*. Trūksta informacijos apie seksualinę sveikatą, tinkančią paauglių gyvenamiems socioemociniams kontekstams, nes daugelis valstybių vykdo tik susilaikymo politiką, o paaugliai, turintys proto negalią, dažnai neįtraukiami į seksualinės sveikatos mokymo programas arba jų nesupranta (Brown ir Mccann, 2018).

2 pav. Seksualumo ugdymo problemos (Šaltinis: sudaryta autorių)

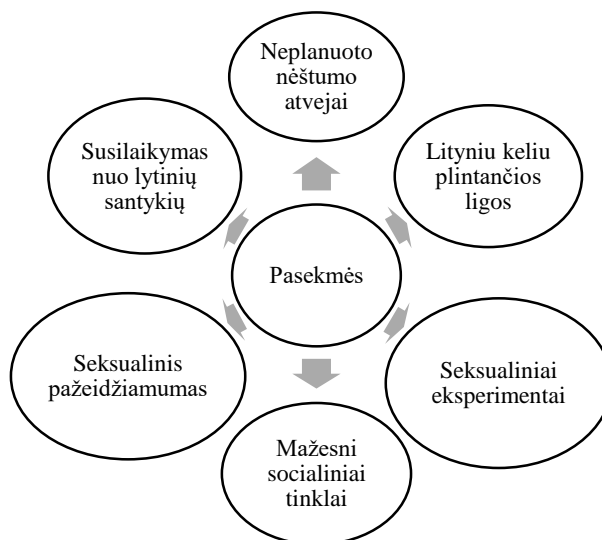
Dėl nepakankamų žinių ir išankstinio nusistatymo dažnai sutrinka proto negalią turinčių

vyrų seksualinis elgesys, o proto negalią turinčių moterų seksualumas sumažėja iki intymios higienos ir apsaugos nuo lytinių kelių plintančių ligų bei nėštumo (Frawley, Wilson, 2016). Šios nuostatos dažnai lemia proto negalią turinčių asmenų seksualinį potraukį ir nepaiso seksualinio elgesio problemų. Tyrimai rodo, kad proto negalią turintiems žmonėms reikalingi intymūs santykiai, tačiau jie patiria didelių sunkumų, daugiausia dėl to, kad jiems trūksta žinių seksualumo srityje, taip pat dėl bendrų funkcinių apribojimų sekso metu, socializacijos ir ribojimų, priimant sprendimus (Hayashi, Arakida, Ochasi, 2016).

Dėl informacijos trūkumo apie seksualumą gali atsirasti neigiamų pasekmių (3 pav.).

Remiantis 3 paveiksle išskirtomis pasekmėmis galima teigti, kad informacijos apie seksualumą trūkumas gali ne tik atriboti asmenį, turintį proto negalią, nuo seksualinio gyvenimo ir lytinių santykių, tačiau ir priešingai – paskatinti jį imtis seksualinių eksperimentų, rizikingos elgsenos. Informacijos trūkumas gali lemti ir asmens, turinčio proto negalią, socialinio gyvenimo problemas, jo nenorą kurti socialinių santykių, kylančias baimes.

Taip pat nurodoma, kad specialistai dažnai nesidalija informacija su tėvais bei paaugliais apie tai, kaip fiziniai sutrikimai gali paveikti seksualinį artumą. Dėl to paaugliai, turintys įvairias negalias, savo seksualumą ir kūną supranta neteisingai. Seksualinės stigmos internalizavimas taip pat gali skatinti prisiimti seksualinę riziką. Emociniai lytinių santykių aspektai paliekami be dėmesio, nes daugiausiai dėmesio skiriama rizikos vengimui (Linton, Rueda, 2014).

3 pav. Informacijos apie seksualumą trūkumo pasekmės

(Šaltinis: sudaryta autorių pagal Linton, Rueda (2014))

Kitas probleminis aspektas – specialistų vaidmens šiame procese nepasidalinimas. Šiuo atveju labai daug diskusijų sulaukia seksualumo ugdymo metodai, taikomi švietimo įstaigose. Šiuo atveju kalbama ne tik apie paprastus vaikus, tačiau ir apie negalią turinčius vaikus ir jaunuolius.

Kai kurie mokslininkai Rueda ir kt. (2017) pažymi, kad lytinį švietimą valstybinėse mokyklose dažnai oficialiai administruoja kūno kultūros mokytojai, kiti mokytojai (biologija, sveikata) ir mokyklos slaugytojai, o neoficialiai ją teikia ir socialiniai darbuotojai. Rueda ir kt. (2017) atliktas tyrimas parodė, kad socialiniai darbuotojai vaidina pagrindinį vaidmenį unikaliai pritaikant lytinį švietimą ir teikiant individualizuotą seksualinę paramą vaikams su negalia, tačiau tai dažnai daroma seksualiai problemiško elgesio kontekstuose. Kiti tyrimai East, Orchard (2014) parodė, kad mokyklos specialistai dažnai jaučiasi nepasiruošę ar jaučiasi nepatogiai mokydami lytinio švietimo turinio, įskaitant jaunuolius, turinčius proto negalią.

East, Orchard (2014) atliktuose tyrimuose nustatė, kad socialiniai darbuotojai pritaria seksualumo ugdymui, tačiau tik socialinės, emocinės (pavyzdžiui, lyčių stereotipų, seksualinės prievartos, santykių) ir pragmatiškos bei seksualinės orientacijos srityse.

Tėvų požiūris. Išankstinės nuostatos dėl psichinę negalią turinčių asmenų seksualumo vis dar labai pastebimos tiek šeimose, tiek profesinėje bendruomenėje. Daugelis žmonių mano, kad proto negalią turintys asmenys, nevisapusiškai suvokia savo seksualumą ir jiems nėra įdomu užmegzti intymius santykius. Tėvų, auginančių proto negalią turinčius asmenis, teigimu, jie jaučiasi nepasirengę aukoti savo vaikų lytinio švietimo ir dažnai baiminasi, kad jų vaikai nemokės išreikšti savo seksualinių impulsų socialiai priimtiniu būdu ir kad pokalbis apie seksą tik pasitarnaus kaip paskatinimas seksualiniam elgesiui (Pownall, Jahoda, Hastings, 2012). Proto negalią turinčių asmenų tėvai dažnai nerimauja, kad jų vaikai gali tapti seksualinės prievartos aukomis, todėl gana ribotai leidžia jiems susidurti su seksualumu (Pownall, Jahoda, Hastings, 2012; Tamas et al., 2019).

Apibendrinant galima teigti, kad seksualumas ir lytiškumas yra laikomas prigimtaine asmens teise ir poreikiais, kurie nepriklausomai nuo jų įgalumo ar neįgalumo turi būti patenkinti. Seksualumo ugdymas vis dar lieka mažai į mokymo programas įtraukiama sritis. Tokią situaciją lemia tai, kad vis dar nėra aiškiai apibrėžtas kiekvieno specialisto vaidmuo seksualumo ugdyme, o tai lemia, stereotipinį socialinių darbuotojų požiūrį, jog seksualumo ugdymas yra kitų specialistų atsakomybės sritis. Taip pat galima pažymėti ir informacijos trūkumą, kuris neatsiejamas nuo jau

minėtos sisteminės problemos. Nevykdomas arba netinkamai vykdomas seksualumo ugdymo aspekto integravimas į švietimo programas, lemia informacijos trūkumą ne tik asmeniui, turinčiam proto negalią, bet ir jo tėvams bei kitiems artimiesiems. Iš to išryškėja, kad formuojasi netinkamas pačių tėvų požiūris į seksualumo ugdymą ir jo poreikį, dažnai kyla baimės dėl nežinojimo bei gaunama klaidinga informacija, formuoja jų stereotipinį požiūrį į asmens, turinčio proto negalią seksualumą. Taip pat reiktų paminėti ir tai, kad seksualumo ugdymas turėtų būti realizuojamas švietimo įstaigose, kaip vienas iš lytiškumo ugdymo aspektų.

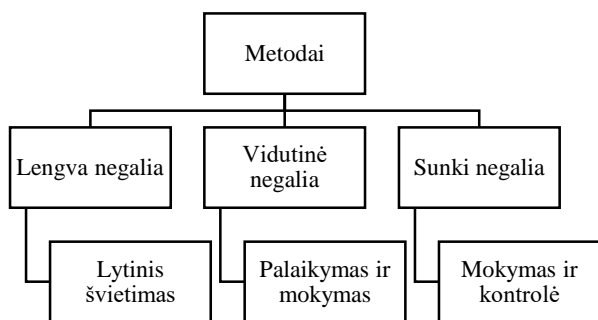
Socialinio darbuotojo vaidmuo valdant asmenų su proto negalia seksualumą

Seksualumas yra plati konstrukcija, apimanti socialinius, emocinius ir fiziologinius veiksnius, taip pat savęs vertinimą, santykius, kūno įvaizdį, privatumą ir saugumą, fizinį brendimą ir funkcionavimą (Bolen, Rueda, Linton, 2018). Asmenų, turinčių proto negalią, seksualiniai poreikiai laikomi pagrindine žmogaus teise, o palaikant sveiką seksualumą turi būti akcentuojamos socialinio darbo vertybės, susijusios su asmens orumu ir verte, žmonių santykių svarba. Svarbu, kad seksualumas būtų privilegijuotas visame vystymosi diapazone, pradedant vaikystėje. Užtikrinti sveiką vystymąsi visiems jaunuoliams yra didelis socialinio darbo iššūkis (Uehara et al., 2015).

Vaikai ir jaunuoliai su negalia dažnai turi ribotą supratimą ar galimybes kontekstualizuoti jiems teikiamą informaciją apie seksualinę sveikatą (McDaniels, Fleming, 2016) ir gali negauti individualizuotų pritaikytų instrukcijų (Barnard-Brak et al., 2014). Ankstyvas ir konceptualus seksualumo ugdymas įtraukiant savigarbos, kūno įvaizdžio, lyties tapatybės aptarimą santykių kontekste turi būti paremtas tyrimais, susijusiais su jaunuoliais, turinčiais proto negalią (Rueda et al., 2017; Rueda, Linton, Williams, 2014). Taigi seksualumo ugdymas tampa būtina socialinio darbo dalis, dirbant su asmenimis, turinčiais proto negalią, o socialinis darbuotojas turi prisiimti seksualumo ugdytojo vaidmenį.

Socialiniai darbuotojai ir psichikos sveikatos specialistai atlieka lemiamą vaidmenį proto negalią turinčių asmenų lytiškumo ugdyme.

Socialiniai darbuotojai įvertinę proto negalios lygį, gali taikyti skirtingus seksualumo problemų sprendimo būdus (4 pav).

4 pav. Asmenų, turinčių proto negalią, seksualumo problemų sprendimo būdai (Šaltinis: sudaryta autorių)

Lengvą proto negalią turinčių asmenų elgesį įmanoma kontroliuoti lytiniu švietimu (Tutar-Guven, Isler, 2015). Asmenų, turinčių vidutinę proto negalią, seksualinį vystymąsi ir seksualinius potraukius galima kontroliuoti palaikant ir mokant juos (Ballan, Freyar, 2017). Asmenys, turintys sunkią intelekto negalią, sunkiai suvokia socialines taisykles ir rodo tinkamą elgesį. Jie nesugeba suvaldyti savo seksualinių potraukių, tačiau vykdant nuolatinę kontrolę ir mokymą galima pasiekti teigiamų rezultatų seksualumo ugdymo procese (Rueda, Linton, Williams, 2014).

Trumpai ir paprastai perduodant šią informaciją kartu su atsitiktinėmis elgesio priemonėmis galima sustiprinti įgūdžius, mokomus seksualinio švietimo programose. Dažnai suaugusieji ar bendraamžiai nepastebimai sustiprina savo reakcijas ar nepitarimus, kurie savo ruožtu veikia kaip pastiprinimas ar bausmė.

Mokant lytinio švietimo asmenis su proto negalia, turėtų būti pateikta ši informacija:

- plėtoti socialinius įgūdžius, įskaitant bendruosius ir specialiuosius gebėjimus;
- kaip užmegzti ir palaikyti skirtingas draugystės rūšis;
- draugystės problemų sprendimas ir atstūmimas;
- seksualumas ir santykiai, įskaitant tėvystę ir vedybas;
- fizinės ir emocinės transformacijos paauglystėje;
- seksualinė biologija;
- tinkamos ir netinkamos seksualinės išraiškos;
- lytiniu būdu plintančios ligos;
- saugus seksas;
- kontracepcija;
- masturbacija ir kt. (Tutar-Guven, Isler, 2015).

Socialinio darbo praktikoje vyrauja trys būdai, kaip pritaikyti socialinius įgūdžius seksualinio švietimo programose: taikomojo elgesio analizė, socialinės istorijos ir socialinio elgesio atvaizdavimas. Kiekvieną metodiką galima apibendrinti skirtingomis temomis ir situacijomis, ji

yra tokia pat aktuali ugdymo klasėje, kaip ir namuose ar praktikų kabinete. Seksualumo klausimai neapsiriboja tik asmeniniu gyvenimu. Seksualumo ugdymas neturėtų apsiriboti viena aplinka, o išmokus įgūdžius reikia perkelti į įvairius kontekstus. Socialiniai darbuotojai gali efektyviai dirbti seksualinio švietimo srityje tik bendradarbiaudami su tėvais ir pedagogais. Mokomos situacijos turėtų būti taikomos įvairiuose kasdiniuose kontekstuose, pavyzdžiui, viešas poros liudijimas, meilės demonstravimas ir galimybė reflektuoti apie jaunuolių patirtis (Ballan, Freyar, 2017).

Tėvų požiūris yra labai reikšmingas proto negalią turinčių asmenų seksualiniam ir emociniam funkcionavimui (Haynes, 2016). Kalbant apie proto negalią turinčių asmenų seksualumą, labai svarbu išnagrinėti ir specialistų požiūrį, nes jie tiesiogiai bendrauja su proto negalią turinčiais asmenimis ir vaidina svarbų vaidmenį žmonių su negalia seksualumo vystymo srityje. Būtent dėl šių priežasčių specialistų ir tėvų bendradarbiavimas yra labai reikšmingas. Sėkmingiausios yra tos programos, kurias koordinuotai teikia tėvai ir socialiniai darbuotojai (Frawley, Wilson, 2016).

Pažymima, kad mokyklos socialiniai darbuotojai didžiąją laiko dalį praleidžia atlikdami individualias ir grupines konsultavimo funkcijas, taigi jie yra svarbus šaltinis ugdant paauglių, turinčių proto negalią, seksualumą. Socialinio darbo profesijoje akcentuojamas asmens vertinimas jo aplinkoje, o mokyklos socialiniai darbuotojai vykdo mikrosistemines intervencijas, tokias kaip tiesioginis konsultavimas ir psichinės sveikatos palaikymas, taip pat mezosistemines intervencijas, pavyzdžiui, kuria teigiamą mokyklos kultūrą. Pabrėžiama, kad mokyklos socialiniai darbuotojai taip pat turėtų atlikti pagrindinį vaidmenį, propaguojant švietimo politikos pokyčius makrosistemiiniu lygmeniu (Rueda, Linton, Williams, 2014). Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad mokyklos socialinių darbuotojų vaidmenys yra sudėtingi ir dažnai tenka konkuruojantiems reikalavimams.

Siekiant spręsti seksualumo ir negalios problemą socialinių darbuotojų ugdyme, studentai turėtų būti paraginti dekonstruoti mitus, vaizdus ir stereotipus, kuriuos jie turi apie asmenų, turinčių proto negalią, seksualumą, ir taip įsitraukti į mokymosi procesą. Socialinių darbuotojų rengime turėtų skatinti studentus tyrinėti vertybes ir etiką, susijusias su seksualumu ir negalia.

Išvados

1. Išanalizavus seksualumo reikšmę asmenų su proto negalia gyvenime nustatyta, kad

seksualumas yra pagrindinis viso gyvenimo žmogumi aspektas ir apima seksą, lytinę tapatybę ir vaidmenis, seksualinę orientaciją, erotiką, malonumą, intymumą ir dauginimąsi. Seksualumo ir asmens, turinčio proto negalią sugretinimas vis dar stigmatizuojamas, tačiau seksualumas yra laikomas proto negalią turinčių asmenų kokybinio gyvenimo išraiška ir vienas iš poreikių. Asmenų, turinčių proto negalią, seksualumo reikšmė grindžiama fiziologinių asmens poreikių patenkinimu, kuris gali būti siejamas ne tik su pagrindinių asmens poreikių patenkinimo sukeltu malonumo jausmu, tačiau proto negalią turintiems asmenims dažnai kartu patenkinami ir jų socialiniai poreikiai, kaip spręsti su seksualumu susijusius klausimus.

2. Vertinant socialinių darbuotojų nuostatas apie proto negalią turinčių asmenų seksualumą nustatyta, kad seksualumas vertinamas kaip būtinas fiziologinis poreikis, kuris laikomas

prigimtinu. Seksualumas yra suprantamas kaip vienas iš bendravimo ir tarpasmeninių santykių kūrimo formų. Seksualumas yra laikomas viena iš žmogaus teisių, tačiau šių teisių užtikrinimui didžiausią poveikį daro visuomenėje vyraujantis požiūris, jog negalią turintys asmenys yra kažkuo išskirtiniai ir jų seksualinės teisės turėtų būti ribojamos. Socialinių darbuotojų požiūriu, seksualumas proto negalią turinčiam žmogui yra svarbus jo tapatumo įtvirtinimui, pasitenkinimo jausmo kūrimui ir santykių su kitais žmonėmis užmezgimui. Tačiau slopinant asmenų, turinčių proto negalią seksualumą galima susidurti su fizinės ir dvasinės būklės destruktivumu. Pabrėžiama, kad tada atsiranda vidinio nepasitenkinimo jausmas, pasikeičia elgsena, asmuo gali tapti agresyvesnis, jausti vidinį skausmą, kuris gilėja ne tik dėl seksualumo poreikių nepatenkinimo, bet kartu ir dėl jų negalios.

Literatūra

1. Ballan, M.S., Freyar, M.B. (2017). Autism Spectrum Disorder, Adolescence, and Sexuality Education: Suggested Interventions for Mental Health Professionals. *Sex Disabil*, 35:261–273.
2. Barnard-Brak, L., Schmidt, M., Chesnut, S., Wei, T., Richman, D. (2014). Predictors of access to sex education for children with intellectual disabilities in public schools. *Mental Retardation*, 52(2), 85–97.
3. Bernert, D.J., Ogletree, R.J. (2013). Women with intellectual disabilities talk about their perceptions of sex. *J Intellect Disabil Res*, 57(3), 240–249.
4. Black, R. S., Kammes, R. R. (2019). Restrictions, power, companionship, and intimacy: A metasynthesis of people with intellectual disability speaking about sex and relationships. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 57(3), 212–233.
5. Bolen, J.S., Rueda, A.H., Linton, K.F. (2018). Collaboration and Constraint in School Social Workers' Sexuality Support for Children with Disabilities. *Children & Schools*, Volume 40, Number 1, 25-33.
6. Brown, M., Mccann, E. (2018). Sexuality and the voices of adults with intellectual disabilities: A systematic review. *Research in Developmental Disabilities*, 74, 124-138.
7. Christopher C. H. Cook (2018) Science and theology in human sexuality, *Theology & Sexuality*, 24:3, 183-199. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1080/13558358.2018.1459082>
8. Daley, E., Mason, T.J. (2019). Human Sexuality. <https://pdfs.semanticscholar.org/d7b0/6d304dce83fa63a787bcf8751d202141a22e.pdf>.
9. Darragh, J., Reynolds, L., Ellison, C., Bellon, M. (2017). Let's talk about sex: How people with intellectual disability in Australia engage with online social media and intimate relationships. *Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 11(1), article 9.
10. East, L. J., Orchard, T. R. (2014). Somebody else's job: Experiences of sex education among health professionals, parents and adolescents with physical disabilities in southwestern Ontario. *Sexuality and Disability*, 32, 335–350.
11. Fernandes, E. K., Fernandes, A. K. (2014). The demands of human dignity: Sexuality in the young person with intellectual disabilities. *The Linacre Quarterly* 81 (4), 343–362,
12. Frawley, P., Wilson, N.J. (2016). Young People with Intellectual Disability Talking About Sexuality Education and Information. *Sex Disabil*, 34(4):469–484.
13. Hayashi, M., Arakida, M., Ochasi, K. (2016). The effectiveness of a sex education program facilitating social skills for people with intellectual disability in Japan. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 36(1), 11-19.
14. Jungtinių tautų Neįgaliųjų teisių konvencija (2010). Prieiga internetu: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=335882
15. Kandratavičienė, A. (2013). Asmens, turinčio proto negalią, ir aplinkos sąveika: socialinės karjeros diskursas. Daktaro disertacija. VDU.
16. Kandratavičienė, A. (2015). Negalios ir seksualumo kaip teisės į kokybišką gyvenimą aspektai socialinių darbuotojų požiūriu. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 16 (2), 41-58.
17. Kijak, R. (2013). The Sexuality of Adults with Intellectual Disability in Poland. *Sex Disabil*, 31(2), 109–123.
18. Linton F.K., Rueda, A.H. (2014). Experiences with Pregnancy of Adolescents with Disabilities from the

- Perspectives of the School Social Workers Who Serve Them. *Health & Social Work*, Volume 39, Number 2, 92-100.
19. Ljubičić, M., Burčul, I., Šare, S., Gusar, I., Sarič, M.M. (2019). Maslow's hierarchy of people with disability: Are they different from people without a disability? *Med Jad*, 49, Supplement 2. <https://hrcak.srce.hr/file/328754>.
  20. Lofgren-Martenson, L., Sorbring, E., Molin, M. (2015). "Tangled Up in Blue": views of parents and professionals on internet use for sexual purposes among young people with intellectual disabilities. *Sex Disabil*, 33(4), 533–544.
  21. Lucas, D., Fox, J. (2018). The psychology of human sexuality. Iš: Biswas-Diener, R., Diener, E. (red.). Noba textbook series: Psychology. Champaign, IL: DEF publishers.
  22. Medina-Rico, M., Lopez-Ramos, H., Quinones, A. (2018). Sexuality in People with Intellectual Disability: Review of Literature. *Sexuality and Disability*, 36 (4), 1-15.
  23. Michell, K.R., Lewis, R., O'Sullivan, L., Fortenberry, J.D. (2021). What is sexual wellbeing and why does it matter for public health? *Lancet Public Health*, 6:e608-13.
  24. Mona, R.L., Cammeron, R.P. (2017). Disability Culturally Competent Sexual Healthcare. *American Psychologist*, Vol. 72, No. 9, 1000–1010.
  25. Nguyen, T.T.A., Liamputtong, P., Monfries, M. (2016). Reproductive and sexual health of people with physical disabilities: A metasynthesis. *Sexuality and Disability*, 34(1), 3–26.
  26. Parchomiuk, M. (2021). Sexuality of People with Intellectual Disabilities: A Proposal to use the Positive Sexuality Model. *Sexuality & Culture*, 26, 418–448.
  27. Pariseau-Legault, P., Holmes, D., Ouellet, G., Vallee-Quimet, S. (2019). An ethical inquiry of support workers' experiences related to sexuality in the context of intellectual disabilities in Quebec, Canada. *Br. J. Learn. Disabil*, 47(2), 116–125.
  28. Rueda, H. A., Bolin, S., Linton, K. F., Williams, L. R., Pesta, E. (2017). Social workers' roles in supporting the sexual and relational health of children with disabilities. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 34, 493–505.
  29. Rueda, H.A., Linton, F.K., Williams L.R. (2014). School Social Workers' Needs in Supporting Adolescents with Disabilities toward Dating and Sexual Health: A Qualitative Study. *Children & Schools*, Vol 36, NUMBER 2, 79-90.
  30. Shandra, C.L., Chowdhury, A.R. (2012). The first sexual experience among adolescent girls with and without disabilities. *J Youth Adolesc*, 41(4):515–532.
  31. Tennille, J., Bohrman, C., Barrenger, S., Compton, E., Meduna, E., Klein L. (2022). Community Mental Health Journal 58:444–453. Prieiga internetu: <https://doi.org/10.1007/s10597-021-00838-1>
  32. Treacy, C.A., Taylor, S.S., Abernathy, V.T. (2018). Sexual Health Education for Individuals with Disabilities: A Call to Action. *American journal of sexuality education*, Vol. 13, No. 1, 65-93.
  33. Tuter-Guven, S., Isler, A. (2015). Sex Education and its Importance in Children with Intellectual Disabilities. *Journal of Psychiatric Nursing*, 6(3):143-148.
  34. Uehara, E. S., Barth, R. P., Olson, S., Catalano, R. F., Hawkins, J. D., Kemp, S. P. (2015). Identifying and tackling grand challenges for social work. Prieiga internetu: <http://aaswsw.org/wp-content/uploads/2015/12/WP3-with-cover.pdf>.
  35. Vaitoška, G. (2021). Skaistumas kaip gimties galios įsmeninimas. *Soter : religijos mokslo žurnalas*, T. 80 (108): 53-65.
  36. Willoughby, R. (2017). Key Concept: Sexuality. 1st Edition. Routledge.
  37. Wingez-Yanes, N. (2014). Discourse Analysis of Curriculum on Sexuality Education: FLASH for Special Education. *Sex Disabil*, 32:485–498.

SOCIAL WORKER'S PROVISIONS TOWARDS SEXUALITY OF PERSONS WITH MENTAL DISABILITIES

Summary

The article discusses the concept of sexuality and the public attitude towards the sexuality of people with mental disabilities. Sexuality is important as it helps meet the physiological needs of people with mental disabilities. Therefore, social workers' attitudes towards sex education for people with mental disabilities are relevant. The research investigates the sexuality management problems faced by people with mental disabilities and how a social worker can help address such issues. Individuals with mental disabilities are among the most forgotten, and their human dignity is often compromised. They are mistreated, neglected, and disadvantaged in many areas, including housing, education, employment, and sexuality. Despite this social injustice, the profession of a social worker has historically shown minimal concern for this population. However, sex education for people with disabilities has recently become an increasingly important topic for researchers. As sex education remains the focus in the population of people with mental disabilities due to its complexity, this issue is becoming the object of discussion and research by major foreign researchers. From the scientific literature analysed in the article, it can be concluded that people with mental disabilities have sexual needs and desires. They often see sexuality as a complex issue, and the stigma still prevalent in society regarding the sexuality of people with mental disabilities is seen as one of the barriers preventing from ensuring individuals' sexual rights. Sexuality is seen as an expression of the quality of life and needs of people with mental disabilities. Therefore, social workers must be familiar with those needs and know how to deal with sexuality issues. Foreign researchers suggest involving social workers and training them on how to deal with sexuality/intimacy, potential risks, building relationship, etc., as these are the ways to help people with mental disabilities meet their physiological needs. It has been observed that sex education should be started in education institutions. It can be stated that there is a great need for social workers to acquire the knowledge and skills to assist people with mental disabilities and their families in sex education and counselling.

Keywords: person with mental disability, sexuality, sex education, social work.

Informacija apie autorius

Tomas Virbalis. Klaipėdos valstybinės kolegijos Sveikatos mokslų fakulteto Burnos priežiūros katedros lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: dvasingumo raiška, fundamentinių vertybių sklaida postmodernioje kultūroje, lytiškumo etikos iššūkiai.

El. pašto adresas: t.virbalis@kvk.lt

Asta Venckienė. Klaipėdos valstybinės kolegijos Slaugos ir socialinės gerovės katedros lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinės rizikos grupės, proto negalią turinčiųjų seksualumo poreikiai.

El. pašto adresas: asta.venckiene@gmail.com